

ABDUMAJID MADRAIMOV,

*O‘zR FA Temuriylar tarixi davlat muzeyi katta ilmiy xodimi,  
tarix fanlari doktori<sup>1</sup>*

ASKARIY MADRAIMOV,

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti dotsenti,  
tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)<sup>2</sup>*

## JAHONGIR PODSHOHNING “BOBURNOMA” QO‘LYOZMASIGA QO‘SHGAN ILOVALARI XUSUSIDA

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari tarixi va taqdirida uchinchi buyuk Boburiy Nuriddin Muhammad Jahongirning tutgan o‘rni, asarning fors tiliga tarjima qilinishi va bobosi kitobi matni oxiriga qo‘shgan ma’lumotlar ilmiy qiymatini aniqlashga harakat qilingan.

**Kalit so‘zlar:** “Boburnoma”, forsha tarjima, jang, Rano Sango.

**Аннотация.** В данной статье рассматривается роль третьего великого представителя династии Бабуридов – Нуриддина Мухаммада Джахангира – в истории и судьбе произведения Захириддина Мухаммада Бабура “Бабурнаме”, а также анализируется перевод этого труда на персидский язык и научная значимость сведений, добавленных им в конце текста книги своего деда.

**Ключевые слова:** “Бабурнаме”, персидский перевод, битва, Рано Санго.

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarining tarqalishida uning o‘g‘li Nasiriddin Muhammad Humoyun, Jaloliddin Muhammad Akbar va Nuriddin Muhammad Jahongirning alohida o‘rni bor<sup>3</sup>. Humoyun bu kitob asliyatini doim o‘zi bilan olib yurgan. Jaloliddin Muhammad Akbar bobosining kitobini 1589-yili fors tiliga Abdurahim ibn Bayramxonga tarjima qildirib, qo‘lyozmani rasmlar bilan bezattirgan<sup>4</sup>.

“Boburnoma”ning fors tilidagi tarjimasi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni qidirish asnosida ingliz olimi Ch.Ryoning “Britaniya muzeyidagi fors tilidagi qo‘lyozmalar” katalogidan Bobur asarining fors tiliga birinchi tarjimoni Shayx Zayn Xavofi ekanligi va u asarning faqat Hindistonga oid qismiligi aniqlandi<sup>5</sup>. Ikkinchi tarjimaga sababchi – bu shahzoda Sulton Salim Jahongir bo‘lib, u katta bobosi kitobini o‘zi bilan doim birga olib yurar edi. Uning otalig‘i, Qutbiddin Muhammad Bahodirxon Beklarbegining o‘g‘li Behruzxon Navrangxon kitobni shahzodadan olib fors tiliga tarjima qildirgan va uni 1586-yili Akbarga taqdim qilgan edi<sup>6</sup>.

Keyinchalik Jahongirning “Tuzuki Jahongiriy” nomli asari inglizcha tarjimasida shahzoda “Boburnoma” asari asliyatidagi musavvada-qoralamada qolib ketgan to‘rt juzvini o‘z dastxati bilan

<sup>1</sup> [abdumazidmadraimov@gmail.com](mailto:abdumazidmadraimov@gmail.com). <https://orcid.org/0009-0002-8027-9066>.

<sup>2</sup> [askariy\\_madraimov@tsuos.uz](mailto:askariy_madraimov@tsuos.uz). <https://orcid.org/0009-0000-2238-2888>.

<sup>3</sup> Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома / Нашрга тайёрловчилар П.Шамсиев, С.Мирзаев. – Т.: Фан, 1960; Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома / П.Шамсиев, С.Мирзаев ва Э.Мано (Япония) нашрлари асо-сида қайта нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. – Т.: Шарқ НМАК, 2002.

<sup>4</sup> Бобурнома расмлари / альбомни тузувчи ва сўз боши муаллифи Ҳамид Сулаймон. – Т.: Фан, 1970.

<sup>5</sup> Мадраимов А. “Бобурнома”нинг форс тилидаги қўлёзма нусхалари / ўзбек тили ва адабиёти, 1974. -№ 1. Б. 58-62.

<sup>6</sup> O‘sha maqola.

ko'chirib, oxiriga yana nimalarnidir yozganini qayd etilgan edi. Unda quyidagilar yozilgan edi: "Ko-bul shahri xususida "Boburning "Vaqoyi" asarini esladim. Uning asl dastxatidagi musavvada qolgan to'rt juzvini<sup>7</sup> men o'zim ko'chirib yozgan edim. Oxirida yana ayrim ma'lumotlarni turkiy tilda yozganman. Toki boshqalarga o'z qo'limda yozib chiqqanim ma'lum bo'lishi uchun. Men Hindistonda o'sgan bo'lsam ham, turkiy tilda yozish va so'zlashishdan bebahra emas edim"<sup>8</sup>.

Ushbu qimmatli ma'lumotga izoh yozgan yirik ingliz olimi H.Beverij: "Ehtimol, Jahongir yozgan bu juzv – qismlar Ilminskiy nashri oxiridagi<sup>9</sup> Bobur vafotigacha bo'lgan voqealar bayoni bo'lishi mumkin"<sup>10</sup>. Lekin afsuski, bu qimmatli ma'lumotlar shu paytgacha boburshunoslar e'tibori-dan chetda qolib keldi.

"Boburnoma"ning 1960-yilgi nashr matniga ilova qilingan o'n lavhaning mazmunini alohida o'rganishga harakat qildik.

Kitobdagi hijriy 936(1529) yil voqealari bayoni ikki jumladan so'ng uzilib, "Haydarobod" qo'lyozmasi matni shu joyda tugashi aytilgan<sup>11</sup>. Kitobning 1922-yilgi Annet Beverijning ingliz tili tarjimasida matni ham shunday tugaydi<sup>12</sup>. "Bundan keyingi parchalarni esa, Qozon bosmadan olib ilova qilindi. Bu parchalarning ham bosh tomoni tushib qolgan". Xo'sh, bu asosiy matnga ilova qilingan lavhalarda nima ma'lumot bor.

#### **1-lavha: Rano Sango bilan bo'lgan jang tafsiloti:**

"...Bularning ko'makiga yiborduk. So'ngra Muhammad Ali jang-jangni yiboruldi.

Ilgari tayin bo'lg'on Mullo Muhib Alilar yetkuncha, Abdulaziz alarni tebratib, tug'ini olib, Mullo Ne'mat va Mullo Dovud va Mullo Opoqning inisi va yana bir nechani olib, shahid qilg'an ekandurlar. Bular yetgach, Zohir Tabariy Muhib Alini tog'oyisi chopar, ko'mak yetmas, Zohirni o'shanda-o'q olurlar, Muhib Ali ham urush asnosida yiqilur. Boltu ko'ndalondin kirib, Muhib Alini chiqarur. Bir kuruhgacha bularning keyinicha kelurlar. Muhammad Ali jang-jangni qarosi paydo bo'lg'och, turarlar.

Bizga payo-pay xabar keldikim, g'anim kishisi yovuq keldi. Jiba kiyib, otlarga kechim solib, yarog'lanib chopar otlanduq. Buyurdumkim, arobalarni tortib keltirgaylar. Bir kuruh kelduk. G'anim kishisi yong'an ekandur.

Daryo(yi) Xo'rda ulug' ko'l edi, suv maslahatig'a ushbu yerda tushildi. Arobalarni ilgari mazbut qilib, zanjirlar bilan arobalarni girdini berkuttuk".

Ushbu ma'lumotlar shu nashrning 380-381 betlarda mavjud bo'lib ayrim so'zlarda farq mavjud. 2002-yilgi nashr<sup>13</sup> hijriy 933 (1526) yil voqealarida shunday bayon etilgan: "...Bularning ko'magiga yiborduk. So'ngra Muhammad Ali jang-jangni ham yiborrildi.

Ilgari tayin bo'lg'onlar, Muhib Ali alar yetguncha Abdulaziz alarni tebratib, tug'ini olib, Mullo Ne'mat va Mullo Dovud va Mullo Opoqning inisi va yana bir nechani olib, shahid qilg'on ekandurlar. Bular yetgach, Tohir Tabariy Muhib Alining tag'oyisi chopar, ko'mak yetmas, Tohirni o'shanda-o'q olurlar. Muhib Ali ham urush asnosida yiqilur. Boltu ko'ndalangdin kirib, Muhib Alini chiqorur. Bir kuruhgacha bularning keyinicha kelurlar. Muhammad Ali jang-jangni qorasi paydo bo'lg'och, turarlar.

Bizga payopay xabar keldikim, g'anim kishisi yovuq keldi. Jiba kiyib, otlarga kechim solib, yarog'lanib chopar otlanduq. Buyurdumkim, arobalarni tortib keltirgaylar. Bir kuruh kelduk. G'anim kishisi yong'an ekandur.

<sup>7</sup> Juzv – qo'lyozmaning muqovaga tikilishi uchun mo'ljallangan qism-varaqlari 6 tadan 12 varaqqacha bo'lishi mumkin.

<sup>8</sup> The TUZUK-I JAHONGIRI, pp. 109-110. Жаҳонгирнинг Бобур қабрини обод қилгани проф.Х.Ҳасанов ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси / қайта ишланган иккинчи наشري, Т.: Шарқ НМАК, 2017. 117-118 бетлар.

<sup>9</sup> "Boburnoma"ning 1960-yilgi nashri asosan Ilminskiyning 1857-yilgi toshbosma nashriga asoslangan.

<sup>10</sup> The TUZUK-I JAHONGIRI, 110-betdagi izoh.

<sup>11</sup> Boburnoma (1960).

<sup>12</sup> BABUR-NAMA (Memoirs of Babur)/ Translated by A.S.Beveridge. 2 vols. New Delhi, 1989.

<sup>13</sup> Boburnoma, 2002.

Yonimizda ulug' ko'l edi, suv maslahatig'a ushbu yerda tushildi. Arobalarini ilgari mazbut qilib, zanjirlar bilan arobalarini marbut ayladik<sup>14</sup>”.

Ikki lavhani o'zaro solishtirganda bir shaxs nomi Tabariy ilovada Zohir deb yozilgan bo'lsa, 1960 va 2002-yilgi nashrda Tohir deb yozilgan. “Daryoyi xurd” – kichik daryo o'rniga “Yonimizda” so'zi ishlatilgan. Xulosa shuki ilovadagi matn Boburning o'zi yozgan “musavada –qoralama” tahriri bo'lishi mumkin.

2-lavhada Rano Sango qo'shinining soni to'g'risidagi quyidagi ma'lumot keltirilgan:

“Va Rano Sango benihoyatliq qo'l va qo'shini bila oyoq ilgari qo'ydikim, Hinduston qoidasi bila yuz mingni bir lak va yuz lakni bir kurur derlar, aning qo'l va qo'shini ming illi lakka yetib erdi. Nechunkim, viloyati o'n kururga yetib erdikim, bir lak otlig'ning joyi va avqot guzari bo'lg'oy. Va ko'pincha bosh va boshlig'kim, hargiz hech ma'rakada anga imdod qilib, itoat va bay'atlig'lari yo'q erdi, anga qo'shulub farmonbardor bo'lub erdilar.

Aning cherikining tafsili budurkim, Salohidinkim, Roysin va Sorangpurni hukumatlig'i bila anda edi, o'ttuz ming otliqqa yer va suyi bor erdi. Va Raval Uday Sing Nogriy o'n ikki ming otliq va Hasanxon Mevotiyunikim, Mevotni hokimlig'i anda edi, o'n ikki ming va Bahodur Xamloydariy to'rt ming va Satirdi Qahjiy olti ming va Jarmal Param Dev va Merta hokimi to'rt ming va Bir Sing Dev Juhon to'rt ming va Sulton Iskandarni o'g'li Mahmudxon agarchi viloyati yo'q erdi, sardorlig' havasig'a o'n ikki ming otliq o'zi birla saxlar erdi. Hosil budurkim, muxolif ming ikki lak kishiga tortar edi<sup>15</sup>”.

Bu ma'lumot “Boburnoma”ning 1960 va 2002-yilgi nashrlar matnida yo'q, ammo undan Shayx Zayn bitgan “Fathnoma”da raqib qo'shin soni to'g'risida shunday qaydlar mavjud:

“O'nta mustaqil hokim u yaramas...ga ...yopishib oldi. O'nta ... qaramlari va qo'shinlari hamda g'oyatda keng viloyatlari bor edi. Chunonchi, Salohiddin o'ttiz ming suvorali, Raval Uday Sing Bagariy o'n ikki ming suvorali, va Mediniy Rav o'n ikki ming suvorali, Birmal Idriy to'rt ming suvorali, Nripat Hara yetti ming suvorali, Satraviy Keychi olti ming suvorali, Dharam Dev to'rt ming suvorali, Birsing Dev to'rt ming suvorali viloyatga ega edi. Mahmudxon Iskandarxon o'g'li ...o'n ikki ming suvoriy jam' qilgan edi... Hammasi bo'lib, ikki lak bir ming bo'lgan edi”<sup>16</sup>.

Ikki ma'lumotda Rano Sango qo'shini soni ming ikki lak yoki ikki lak bir ming otliq borligi qayd etilmoqda. Bobur yozgan ma'lumot Shayx Zayn tomonidan fors tilida qaytarilgan ekan.

**3-lavhada Rano Sango bilan bo'lgan jang to'g'risidagi tafsilot keltirilgan:**

“Va muxoliflarning keluri bizni masominimizga yetishti, o'z fikrimizni qilib, o'shul ravish bila yasov yasadukkim, g'ulga mavkibi xossimiz mutamakkin bo'lub, o'ngga Chin Temur Sulton va Mirzo Sulaymon va Xoja Do'stxond va Yunus Ali va Shoh Mansur barlos va Darvesh Muhammad sorbon va Abdulla kitobdor va Do'st eshik oqa o'zga umarolar bila muqarrar qilduk.

... Toinki kecha bo'ldi, g'animdin ko'ngul jam' qilib, komyob qayttuk. Va necha soattin so'ng manzilga yetushtuk. Nechunkim, taqdir bo'lmagandurkim, ul kofir qo'lga tushgay. **Keynidin ketgan xaloyiq ehtimom qilmabturlar va pushaymon bo'ldukkim, xalqni umidiga bo'lmay, o'zimiz taoqub qilmoq kerak erdi.** Va Shayx Zayniddinkim, fuzalolarimizdin erdi, bu fathg'a “podshohi islom” (tarix) topti va Mirgisu ham Kobuldin o'shul tarixni bitib yibordi. Yana o'shandoq ilgarigi fathlarmizdinkim, Dibalpurni fath qilduk, ikki kishi “Vasati rabi ul avval” topti<sup>17</sup>”.

Ushbu lavhadagi eng muhim ma'lumotlar Boburning o'zi tomonidan yozilib, asarning asosiy matnga kiritilmagan. Lekin ulardan Shayx Zayn Xavofiy “Fathnoma” matnini tuzishda foydalangan va ularni balog'atli uslubda bayon qilgan:

“933-hijriy yil jumodi us-soniy oyining 13-nchi shanba kuni (1527-yil 17-mart) Bayana muzofotining Kanva mavzeisidagi tog' atrofida ... islom lashkari chodirlari tikildi... Din dushmanlari ...o'z lashkarini tartibga soldilar...”

<sup>14</sup> Boburnoma, 1960,

<sup>15</sup> Boburnoma (1960), 453-bet.

<sup>16</sup> Boburnoma (2002), 271-bet.

<sup>17</sup> Boburnoma, 1960, 452-455-betlar.

Umuman, ushbu jang ishtirokchilari nomlari va o'rinlari orasida deyarli farq yo'q. Faqat Shayx Zayn har bir kishini hurmatli sifatlar bilan ta'riflagan<sup>18</sup>.

#### **4-lavha: Rano Sango bilan bo'lgan jangdan keyingi ma'lumot:**

“Va chun fath mundoq bo'ldi, Rano Sangoning keynidin viloyatig'a taoqub qilmoqni sababi yo'q erdi, mavquf qilib, Mevot tasxirig'a himmat bog'laduk. Va Muhammad Ali jang-jang va Shayx Go'ran va Abdumli Qo'rchini qalin kishi bilan Ilyosxonning boshiga yubordukkim, Ikki Suvni orasi (Miyoni Duob)<sup>19</sup>g'a bosh ko'tarib, Ko'l qasabasini urushub olib erdi. Va Kichik Ali-kim, Ko'l qasabasini hokimi erdi, tutub bandg'a solg'on ekandur. O'shal yiborgan cherikkim, biz yiborib erduk, yaqin yetganda tob keltura olmay qochibtur. Necha kundin so'ngkim, Agraga yettuk, doxil bo'lg'on kuni ul tiyra baxtni bog'lab, chirmab kelturdilar. Sazosig'a yetti”<sup>20</sup>. (1960 nashr 396 betida shu ma'lumot bor, bir oz boshqacha tahrirda).

#### **5 lavha: Rano Sango bilan bo'lgan jangdan keyingi voqealar bayoni:**

“Andin so'ngra ko'ngulga yettikim, Mevot tarafig'a bormog' kerak. Chahorshanba kuni rajab oyini oltisig'a Alvorkim, Mevot hokimi nishinidur, borildi. Aning xizonasini osonlig' bilan qo'lga olduk. Va chun bu viloyat ham doxili mamaliki mahrusa bo'ldi, azimati mustaqarri xilofat qilduk. Muhammad Humoyunni Kobul va Badaxshong'a ruxsat berub, o'zimiz mustaqarri xilofotka borg'onmiz”<sup>21</sup>. Shunga yaqin ma'lumot 396-397 betlarda deyarli bir xil berilgan.

#### **6-lavha: To'qquz yuz o'ttuz to'rt (1527) yil voqealari:**

“To'qquz yuz o'ttuz to'rt (1527) da Xon Mirzo olamdan safar qildi. Badaxshonni hukumatlig'i nurul-ayniy Muhammad Humoyung'a berib erduk, o'shul yilning rajab oyining to'qquzida Muhammad Humoyunni ul mamolikka ruxsat berildi. O'shul asnoda Biban Afg'onkim, bosh ko'tarib erdi, Qosim Husayn Sulton va Muhammad Qosim Bobo Qashqa va Abul-Muhammad nayzador va Husaynixon va Hinduston umarolaridin Alixon Farmuliy va Malikdod Karoniy va Totorxon va Xonijahonni Muhammad Sulton Mirzog'a yo'ldosh qilib yiborildi. Ul baxti qaytg'on eshittikim, cherik tayin bo'lubtur, boshini qo'lig'a olib, dunyodin chiqar.

O'zumiz o'shul yilning avoxirida Fathpur va Boriyni sayr qilib, Agraga kelduk.

Bu ilovadagi ma'lumotlar kitob matnida mavjud emas. Aslida, ular Bobur yozgan lavhalar ilmiy qiymatini oshiradi.

#### **7-lavha: Tarix to'qquz yuz o'ttuz beshi (1528) voqealari bayoni**

“Va to'qquz yuz o'ttuz beshida (1528-yil) juma kuni muharram oyining uchidakim, Mirzo Askariyni Kobuldin Mo'lton maslahatig'a tilatib erdug', Guvaliyorg'a kelib, mulozimat qildi”... Bu jumla yil boshidagi voqea sifatida biroz o'zgargan tahrirda kelgan.

“O'shul kuni roja Bikramojit va Mansingning imoratlarini sayr qilib, dor ul-xilofag'a mutavajjih bo'ldug'. Payshanba kuni o'shul oyning yigirma beshida doxil bo'ldug'”. Bu jumla aynan matnga kiritilgan emas.

“Dushanba kuni rabi ul-avval oyining o'nida (1528, 22-noyabr) Muhammad Humoyundin qosidlar kelib, mulozamat qildilar va ariza ham kelturdilarkim, anda bitib erdikim, Tengri taolo bizga bir o'g'ul karomat qildi, aning otini Al'amon qo'yduk. **Ushbu ot bizga xush yoqmadi**”. Kitobning nashrida quyidagilarni o'qiymiz: “Dushanba kuni, oyning o'nida (22-noyabr 1528) Bekkina Vays Log'ariy bila Bayonshayx otliq Humoyunning bir navkari Humoyunning qoshidin keldilar. Bekkina Humoyun o'g'lining sevinchisiga kelibtur. Otini Al'amon qo'yubtur. Shayx Ablvajd valodatig'a tarix: “Shahi saodatmand” (bu ikki so'zdagi harflarning abjad hisboi 934 (1527) yil chiqadi) topibtur”<sup>22</sup>.

<sup>18</sup> Boburnoma, 1960. “Fathnoma”ning o'zbek tilidagi tarjimasi, 469-476-betlar.

<sup>19</sup> Kitobning asosiy matnida fors tilidagi nomi keltirilgan ekan.

<sup>20</sup> Boburnoma, 1960, 454-455-betlar.

<sup>21</sup> O'sha manba, 455-bet.

<sup>22</sup> Boburnoma, 1960, 242-bet.

Bobur nabira ko'rganidan xursand bo'ladi, lekin unga qo'yilgan ism yoqmagani aytib o'tmoqda. Bu voqea bayram sifatida nishonlangan.

"...Andin so'ng turk va hind umarolarini charlatib, chashn berduk. Ushbu chashnda maslahat va kengash andoq bo'ldikim, sharq viloyatlarig'a taxt kelturmak kerak. Ilgarraq Mirzo Askariy og'ir cherik bilan mutavajjih bo'lsun. Va umarolarkim, Gang suyini nari yonidadurlar, yo'ldosh bo'lub, bu maslahatqa jahd qilsunlar.

Va dushanba kuni rabi ul-oxir oyini yettisida (19 dekabr 1528 y.) Mirzo Askariyga ruxsat bo'lub, mutavajjih bo'ldi.

Va o'zumiz shikor uchun Dahpur tarafig'a otlanduk. Va jumodi ul-avval oyining uchida (13 yanvar 1529) xabar keldikim, Mahmud Iskandarni o'g'li Biharni olib, sho'rish xayoli boshig'a bor. Shikordin qaytib, dor ul-xilofag'a nuzul qilduk"<sup>23</sup>

#### **8-lavha: Samarqandga yurish to'g'risidagi Humoyun taklifi**

"O'shul asnoda Badaxshondin Muhammad Humoyun qosidlar yiboribturkim, qirq-ellik ming cherik yig'ishturub, Sulton Vaysni yo'ldosh qilib, Samarqand xayoli boshqa tushubtur va sulh so'zi ham orada bor. Aning arzadoshti javobida bitildikim, Tengri taolodin umidvormizkim, o'shul yaqinda Hinduston viloyati qo'lg'a kirgay. Havoxoh va yaxshi faroh havsalarimizdin Hinduston viloyatig'a qo'yub, o'zimuz mavrusiy viloyatimizg'a borg'aybiz. Va kerakkim, bori xalqimiz bu yurushda Humoyung'a yo'ldosh bo'lub, ixlos ko'rsatgaylar".

#### **9-lavha: Hindiston voqealari davomi: Bengaliya elchilarining kelishi:**

"Va panjshanba kuni o'shul oyning o'n yettisida (27-yanvar 1529) Jo'n suyidin o'tub, sharq ro'ya tarafig'a mutavajjih bo'ldug'. Ushbu kunda Nusratshohdinkim, Bangola voliysi edi, elchilar kelib peshkashiylar kelturub, izhori bandalik qildilar"<sup>24</sup>.

Bu voqea kitob asosiy matnida mavjud. Bundan keyingi voqealar bayoni faqat Jahongir qayta ko'chirgan ilovada mavjud bo'lib, 2002 yilgi nashrda ham keltirilgan. Ularning ilmiy ahamiyati "Boburnoma"ning to'liq matnini tiklashdagi juda katta. Buning uchun biz Jahongirning Boburshunoslikka qo'shgan hissasi uchun unga minnatdor bo'lishimiz kerak.

#### **10-lavha: Tarix to'qquz yuz o'ttuz beshi (1528-1529) voqealari davomi:**

"Dushanba kuni jumodil oxir oyining o'n to'qqizida (29-yanvar 1529-yil) Mirzo Askariy kelib bizni ko'rdi. Farmon qildukkim, siz cherikingiz bilan Gang suyini nari yonida tushung. Va Agra yaqinida Iskandar Sultonni o'g'lini Mahmudxonni buzulg'ondin xabar yetti. G'ozipur hududig'acha borib, Bahuchpur va Bahag'a tushuldi. Va anda Bihar viloyatini Mirzo Muhammad Zamong'a berildi.

Panjshanba kuni ramazon oyining yettisida (1529, 15-may) Bangola va Bihardin xotirjam bo'lub, Sarvor tarafig'a Biban va Boyazid daf'i uchun yuriy berduk. Va ul muxoliflar bilan urush solib, shikast berduk. Andin so'ng Xarid va Sikandarni sayr qilib, bu viloyatlardan xotirjam bo'lub, ilg'or bilan dorul-xilofag'a mutavajjih bo'lub, andak fursatta doxil bo'lduk"<sup>25</sup>.

#### **11-lavha: Shahzoda Humoyun bilan bog'liq voqealar bayoni:**

"Va Muhammad Humoyun bir yil edikim, Badaxshonda diydorlardin ayru tushub erdi, so'ngra bizni sog'inib, Badaxshonni Mirzo Sulaymonkim, aning kuyovi erdi, topshurub, bir kunda Kobulga kelur. Va Mirzo Komron Qandahordin Kobulga kelgan ekandur. Iydgohda muloqot qilib, hayron bo'lub, tavajjuh sababini so'raptur. Va Muhammad Humoyun bizni ishtiyoqimizni aytib Mirzo Hindolni Kobuldan Badaxshong'a yiborub, bizni tarafig'a yura berur. Bir necha kunda dor ul-xilofat Agraga yetib, o'shul soatkim, biz aning onasi bilan otini tutub, so'zlashib o'tlurur erdukkim, yetao'q keldi. Ko'ngillar gul yanglig' ochilib, ko'zlar chirog'dek yorudi. Muqarrar har kuni chashn edi, lekin aning o'zig'a to'y berib, xushholliqlar qilduk. Va necha muddatgacha bir yerda bo'lub, muhibona bir-bir bilan suluk qilur erdik. Va alhaq suhbatta bebadal erdi va insoni komilkim derlar, o'shal erdi"<sup>26</sup>.

<sup>23</sup> O'sha nashr, 456-bet.

<sup>24</sup> O'sha nashr, 458-bet.

<sup>25</sup> Boburnoma, 1960, o'sha joyda.

<sup>26</sup> O'sha joyda.

### **12-lavha: Koshg'ar hokimi Sulton Saidxonning Badaxshonga yurishi voqeasi:**

“O’shal avqottakim, Muhammad Humoyun Badaxshondin keldi, Sulton Saidxonkim, Koshg’ar xonlaridin erdi va xeshlig’i ham bizga bor erdi, Rashidxonni Yorkandga qo’yub, xayoli xom qilib, Badaxshon tarafig’a mutavajjih bo’lubtur va andin ilgariroqkim, ul Badaxshong’a yetkay, Mirzo Hindol borib Qal’ayi Zafarg’a kirib ekandur. Sulton Saidxon uch oy qabal qilib, ilgidin ish kelmay qaytibtur.

Va bizga andoq yettikim, Koshg’ariylar kelib, Badaxshonni oldilar. Biz Xoja Xalifani farmon berdukkim, Badaxshong’a borib, nechekkim, salohdiyd bo’lsa qilsun. Ul nofahmliq’din qabul qilmadi. Va Muhammad Humoyung’a aytdukkim, sening borg’oning nechuk bo’lg’ay? Ul javob berdikim, farmong’a chora yo’qtur, lekin ahd qilg’onmenkim, o’z ixtiyorim bilan diydordin ayrilmag’aymen. Aning uchun Mirzo Sulaymonni Badaxshong’a ruxsat berildi. Va Sultong Saidg’a bitidukkim, bovujudkim, bizdin necha huquq sizdadur, ajab keldikim, Siz mundoq qildingiz. Alhol Mirzo Hindolni chorlab, Mirzo Sulaymonni yiborduk. Agar huquqni manzur qilib, Badaxshonni Sulaymon Mirzog’akim, bizning farzandimizdur, bersangiz yaxshi bo’lg’ay. Va illo biz gunohni o’zimizdan soqit qilib, merosni merosxo’rg’a topshurduk, bilsinlar. Va Mirzo Sulaymon andin ilgarikim, Kobulga yetgay, Badaxshonni dushman ilgidin qo’yub, amonlig’ bo’lg’on ekandur. Va Mirzo Sulaymon Badaxshong’a borg’ondin so’ng, Mirzo Hindol Badaxshonni Mirzo Sulaymong’a topshurub, Hindustong’a mutavajjih bo’ldi<sup>27</sup>”.

### **13. 937 (1529-1530) yil voqealari: Humoyun betoblighi va tasadduq voqeasi**

“Va Muhammad Humoyun Sanbalg’akim, aning joygiri erdi, ruxsat berildi. Olti oygacha anda edi; zohiran, ani yer va suyi xush yoqmad. Isitma tutar ekandur, bora-bora uzoqqa tortar. Toonki biz eshittuk, farmon berildikim, Dehlig’a kelturub, dehlidin kemaga solib keltursunlarkim, hakimi hoziqlar ko’rub, dardig’a da’vo qilsunlar. Bir necha doru darmon berdilar, yaxshi bo’lmadi. Mir abulqosimkim, ulug’ kishi erdi, arzg’a yetkurdikim, ushmundoq dardlarg’a darmon budurkim, yaxshi nimarsalardin tasadduq qilmoq kerak. Toinki Tengri taolo sihat bergay. Mening ko’nglumg’a keldikim, Muhammad Humoyun (ning) mendin o’zga yaxshiroq nimarsasi yo’q. Men o’zum tasadduq bo’layin, xudoy qabul qilsin. Xoja Xalifa, o’zga muqarrablardin arzg’a tegurdilarkim, Muhammad Humoyun sihat topar, Siz bu so’zni nechun tilingizga kelturasiz. G’araz budurkim, dunyo maolidin yaxshisini tasadduq qilmoq kerak. Bas o’shal olmoskim, Ibrohimni urushida tushub erdi, Muhammad Humoyung’a inoyat qilib erdingiz, tasadduq qilmoq kerak. Tilga keldikim, dunyo moli anin ivazig’a nechuk bo’lg’ay, men aning fidosi qilurmenkim, hol anga mushkil bo’lubtur. Va andin o’tubturkim, men aning betoqatlig’ini toqat kelturgaymen. O’shal holatta kirib, uch qatla boshidin o’rgulub, dedimkim: “Men ko’tardim harne darding bor. O’shal zamon men og’ir bo’ldim, ul yengil bo’ldi. Ul sihat opib qo’pti. Men noxush bo’lub yiqildim<sup>28</sup>”.

### **14-lavha: Boburning mamlakatni Humoyunga topshirishi**

“A’yonni davlat va arkoni mamlakatni chorlab, bay’at qo’llarini Humoyun qo’liga berib, joynishinlig’ig’a va valiahdlig’ig’a nasb qildim. Va taxtni anga topshurdim. Va Xoja Xalifa va Qanbar Alibek va Turdibek va Hindubek va o’zga xaloyiq ham bu nasoyihda bor erdilar, borisi qabul qilib band bo’ldilar<sup>29</sup>”.

Shunday xulosa qilish mumkinki, “Boburnoma” matniga kirmagan ayrim qoralama ma’lumotlarni shahzoda Sulton Salim (yoki Jahongir) podshoh qayta ko’chirib, asar matnini o’rganishga katta yordam bergan. Bobur avval o’zi yozgan ma’lumotlarni tahrir qilib, so’ngra asosiy matnga qo’shgani ma’lum bo’lmoqda. Ilovadagi bir qism ma’lumotlar hozircha original bo’lib, ular “Boburnoma” asari matni va muallif hayotini o’rganishda bebaho manbadir.

<sup>27</sup> Boburnoma, 1960, 458-459-betlar.

<sup>28</sup> Boburnoma, 1960, 459-bet.

<sup>29</sup> O’sha joyda.